

Ülo Tedre 75

Rein Saukas

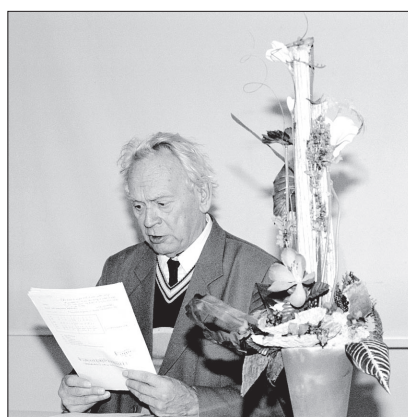
Eesti folkloristika *grand old man*, PhD (1955) Ülo Tedre tähistas 12. veebruaril 2003 oma 75. sünnipäeva.

Peaaegu kogu Ülo Tedre töömeheelu möödus omaaegses Keele ja Kirjanduse Instituudis (KKI; praegu Eesti Keele Instituut – EKI), mille rahvaluule sektori koosseisu ta kuulus alates 11. veebruarist 1949, esialgu üliõpilasena laborandi ametit pidades, aspirantuuri lõpetamise ja väitekirja kaitsmise järel teadurina. Aastatel 1962–1990, seega peaaegu 30 aastat oli ta KKI rahvaluule sektori juhataja, hiljem vanemteadur folkloristika osakonnas (aastast 2000 Eesti Kirjandusmuuseumi koosseisus).

Ülo Tedre on väga mitmekülgne folklorist. Tema põhilised uurimisteemad on regilaul (väitekirj oli küll uuemast, riimilisest rahvalaulust) ja kombestik.

Regilaulu suurväljaanded on oma mahukuse ja probleemiderohkuse tõttu tavaliselt kollektiivne töö. Ü. Tedre osalusel (üks koostajaid ja toimetaja) on ilmunud seni kõige mahukam regilaulu antoloogia, üle 7000 teksti sisaldav *Eesti rahvalaulud I–IV* (1969–1972) ning Jõhvi ja Iisaku laulud *Vana kandle* sarjas.

Endisaegsest kombestikust on kõige enam Ülo Tedre tähelepanu pälvinud pulmad ja sanditamine, nimetagem publikatsioone *Eesti pulmad. Lühiülevaade muistsetest kosja- ja pulmakommetest* (1973), põhjalik *Pulmasõnastik* (ajakirjas *Mäetagused* aastatel 1996–1999). Viimastel aastatel on ta olnud Põhjamaade ühisprojekti *Mumming and Masking* osaline ning selle kaudu sanditamistavade andmebaasi looja ja uurimuste kirjutaja.

Ülo Tedre folkloristika osakonna 55. aastapäeva konverentsil ettekannet pidamas. Foto Andres Kuperjanov 2002.

Nende kahe olulisema teema kõrval on Ü. Tedrele huvi pakkunud ka folkloristika ajalugu – artiklid Jakob Hurda, Matthias Johann Eiseni, Oskar Looritsa, Walter Andersoni kohta. Ta on üks J. Hurda juubelialbumi koostajaid, millele anti kirjastuse Eesti Raamat aastapreemia.

Ülo Tedre väga head rahvaluuletundmist on vajanud aastakümnete jooksul kooliõpikute, kirjanduse ajalugude ja muudegi kollektiivse tööna valminud väljaannete kokkupanijad, sinna on ta kirjutanud rohkesti ülevaateid. Selle kõrval on ta olnud üks kõige järjekindlamaid rahvaluulealaste väljaannete arvustajaid.

Kolmekümneaastane töö sektorijuhatajana nõudis tõenäoliselt rohkem energiat, kui me kujutleda oskaksime, asusid ju töötajad kahes linnas, Tallinnas ja Tartus, toleaeagsed sidepidamisvahendid olid ülimalt aeglased, instituudi juhtkonna ideoloogiline surve tugev. Kõik trükki minevad publikatsioonid pidid läbima korduvad, sektorisesed arutluste voorud, mis tähendas kolleegide tööde süvenenud lugemist ja nende kohta märkuste tegemist. Aastakümnetepikkune osalemine oma instituudi ja kirjandusmuuseumi teadusnõukogus ning *Keele ja Kirjanduse* toimetuskolleegiumis on teda hoidnud kursis suure osaga meie filoloogiateadustest, aidates nende arengule kindlasti kaasa, sest Ülo Tedre asjatundlikke ettepanekuid ja arvamusi ei saanud jätta tähele panemata.

Praegu toimetab Ülo Tedre trükki August Annisti *Kalevipoja*-uurimusi, mis Kirjandusmuuseumi väljaandena ilmuvad lähemal ajal.

Ülo Tedre on Soome Kalevala-seltsi (1966), Soome Kirjanduse Seltsi (1974), Rahvusvahelise Rahvajutu-uurimise Seltsi (ISFNR, 1984), *The Folklore Fellows* (välis)liige ja Emakeele Seltsi auliige 1999. aastast.

Suguvennad ja maa-ahelad

Jüri Viikberg

Aivar Jürgenson. *Siberi eestlaste territoriaalsus ja identiteet*. Tallinna Pedagoogikaülikooli humanitaarteaduste dissertatsioonid 7. Tallinn 2002. 308 lk.

9. jaanuaril 2003 kaitses Tallinna Pedagoogikaülikoolis doktoriväitekirja *Siberi eestlaste territoriaalsus ja identiteet* Ajaloo Instituudi etnoloogiasektori juhataja Aivar Jürgenson. Nii oponendid kui ka kaitsmisnõukogu liikmed tõstsid esile väitekirja uudsust ja silmapaistvalt kõrget taset. A. Jürgensoni 1996. aastal alanud Siberi-huvi on realiseerunud mahukaks uurimuseks, mille rõhuasetus on identiteedi territoriaalsetel aspektidel. Teos käsitleb keskseid territooriumiga seotud küsimusi: missugune on Siberi eestlase suhe asukohamaa Siberi ja kunagise lähtemaa Eestiga, mida peab ta oma kodumaaks, milliseks on eri mõjud vorminud Siberi eestlaste kultuuri jms. Selgemaks saab – kui peaks lugejat huvitama –, miks tuhanded eestlased Siberis edasi elavad ega ole Eestisse (tagasi) tulnud.

Sissejuhatusele järgneb kaks põhipeatükki, mis koosnevad 15 hästi liigendatud alapeatükist. Teoreetilises avapeatükis käsitletakse territoriaalse identiteedi põhimõisteid (nt ruum, keskkond, kodupaik) ja migratsiooni tähendust ning liike. Need osad juhatavad sisse konkreetsemad empiirilise materjali alapeatükid.

Territoriaalsuse puhul pole tegu lihtsalt maa-ala, vaid paigaseosega – põliselanike, kolonistide, immigrandide vms teadliku suhtega oma elupaika. Selles valdkonnas on Aivar Jürgenson Eestis esimeste vagude ajajaid. Ta lähtub Robert Ardrey tunnustatud seisukohast, et territoriaalsus on õigupoolest kaitsemehhanism, mis peab tagama liigi ellujäämise. R. Ardrey territoriaalse imperatiivi teesi (vt nt tema *The Territorial Imperative*, 1971) on loovalt edasi arendanud teiste seas antropoloogid. Välistamata territoriaalsuse bioloogilist algupära, tõlgendatakse paigaseost kui eksistentsiaalset orientatsiooni turvapiirkonnale, mis pakub kaitset ja tegevust ning moodustab ühe tahu subjekti identiteedist (Ina-Maria Greverus). Teisisõnu tähendab see avaras mõttes “oma tuba, oma luba” ja lisab olulise dimensiooni senistele, eeskätt rahvusest või keelest lähtuvatele identiteedikäsitlustele. Juba algusosas käsitledu-viidatu vee-nab lugejat, et A. Jürgensoni eneseharimine Hamburgis, Münste-

ris ja Baselis (vt lk 306) on head vilja kandnud (kusjuures võõrsilt pärit seemned on leidnud eest kodus hoolsalt haritud pinnase).

Kogu käsitus on sümpaatselt (üksik)asjalik ja ülevaatlik, omal kohal on definitsioonid, migratsiooni teoreetilised mudelid jms. Tähelepanu juhatakse klassifitseeriva funktsiooniga kohanimedele (lk 29, 118–123), olulised märksõnad on *kodumaa* ja *isamaa*, nende foonil saksa *Heimat* ja vene *rodina*. Sümboolsel kombel defineerib A. Jürgenson *rodina*-sõna militaarse teatmeteose kaudu, pole ju emake Venemaa mingi püsikindel maa-ala, vaid selle piiridesse kokku vallutatud territoorium (vrd Venemaad nt aastail 988, 1478, 1552, 1721 ja 1860). Siberi eestlastega seoses ootab kärsitum lugeja Venemaa kolonisatsiooni näiteid ehk juba migratsiooni juures, aga need tulevad tagamal.

Väljarännu eeldusi ja sihte on teatavasti ühe kodumaa jätmise ja uue kodumaa loomine sihtkohas, uue territooriumi asustamine. Nendel protsessidel on omad kindlad põhjused (tõuke- ja tõmbejõud), väljarännule eelneb harilikult sisemigratsioon (nt maalt linna), võõrsilt otsitakse kodumaastikku, esimesed väljarändajad peavad olema need “kõige-kõige” (kõige hakkajamad, söakamad, tegusamad jne). Torkab silma, et väljasaatmist ja väljarändamist käsitleb A. Jürgenson üheskoos, vahet tegemata, olgugi tegu erinevate asjadega (alates minekust kuni uue kohastumiseni). Keskkonnaga kohanemise kõrval on käsitletud ka kultuurilist kohastumist (akulturatsioon), vastuolusid rahvuslikul pinnal (etnitsiteet) ning klassikalist kolme generatsiooni assimilatsiooni teooriat. Lisatagu, et alates 1950. aastast on see teema pälvinud tähelepanu sotsiolingvistikas (nt Einar Haugen) keelelt teisele ülemineku kirjeldamisel, mida 1990. aastail on oluliselt rikastanud John Berry seisukohad.

Siberi eestlaste asustuslugu on Aivar Jürgenson käsitlenud tõsise ajaloolasena, rõõmustades asjahuvilisi uute andmetega eestlaste kohta Siberis. Enne eesti väljarändajaid sattus sinna teatavasti väljasaadetuid, ent ilmselt märksa varem, kui seni teatud – mitte alles 18. sajandi lõpul, vaid juba 17. sajandi algul. Nii on näiteks 1607. aastal saadetud Siberisse Rootsi riigi alam, *nemtšin* Indrik Ustav, kasakatena on Tobolskis teeninud Ants Jakovlev (1624) ja Matjuška Vaga (1628). Väga oluline on ka hulga lisainfo jõudmine omaaegsete ajalehtede veergudelt teaduslikku käibesse (nt seoses asundustega lk 87–88, Siberi-pildiga lk 105–106 või ajaliskultuurilise keskkonnaga lk 201–233). Et A. Jürgenson oskab materjalist lugu pidada ega raatsi kogutut kõrvale jätta, on ta looduskeskkon-

*Aivar Jürgenson ajab Mihhailovka külas juttu Richard Saia-
ga. Foto Astrid Tuisk 1996 (ERA fotokogu foto 441).*

na kõrval leidnud kodupaiga olulisi sümboleid ka sotsiaalsest ning ajaloolis-kultuurilisest keskkonnast, kirjeldanud Siberi eestlaste perekonda, küla, rahvakultuuri ja toite, suhteid naaberrahvastega, iseloomustanud eestlaste keelekasutust ja -suhteid ning haridus- ja kirikuelu. Nii ulatuslikult ja põhjalikult ei olegi väliseestlasi varem käsitletud.

Kui küsitavusi suisa otsida, siis mõne vast leiakski. Näiteks *ida-eestlase*-nimetus (lk 13), mis peaks hõlmama siiski Ida-Eesti elanikke, mitte kaugemale idakaarde väljarännanud. Historiograafias mainitud Viktor Maamäe raamatu *Eesti vähemusrahvus NSV Liidus* 1980. a trüki kõrval (lk 15) on nimetamata 1977. a esimene ja 1990. a kolmas trükk. Võhikule võib jääda mulje, et Mikk Titma tutvustas 1977. aastal teost, mis ilmus alles kolm aastat hiljem.

Oma 150 Siberi eestlasest keelejuhti on A. Jürgenson jaganud kolme rühma (lk 23) – kuni 1935. aastani on sündinud 90, aastatel 1935–1950 40 ja pärast 1950. aastat 20 inimest. Pole piisavalt selge, miks nii. Näib, et selles vanuses inimesi sattus keelejuhtide sekka lihtsalt kõige rohkem. Sotsiolingvistikas (Viikberg 1989) ja rändeuuringuis (Hill Kulu 1996) on keelejuhid jagatud põlvkondadeks 20-aastaste vahedega (nt 1911–1930, 1931–1950, 1951–1970). Kirjandusloendis võinuks olla mainitud Aavo Valmise brošüür eestlaste koolielust Venemaal (1997), lugeda oleks tasunud ka Pauline Paju mälestusi Ülem-Suetukist (ERMi kogudes). Ent vähesed küsitavused head tervikmuljet ei kahanda.

A. Jürgenson uurimus toob kujukalt esile, kui suhteline võib olla inimelu ja -tegevus ning kui seotud oma ajaga. 19. sajandil kohastumist soosinud, plussmärgilised faktorid – põlisus, pikaajaline seotus territooriumiga, ettevõtlikkus, töökus jms – pöördusid ju hiljem nõukogude võimu tingimustes eluohtlikult negatiivseks. Ka 1930. aastate repressioone kritiseerides ei saa unustada, et nende taga polnud üksikpervedid (olgu ninamehe nimeks Jossif Stalin, Nikolai Ježov või Genrihh Jagoda), vaid nõukogude võim kui kuritegelik süsteem. Ei varja raamat ka postkolonialismist rääkides ridade vahele, et kolonialism pole Siberis veel sugugi lõppenud.

Mis aga lugejasse puutub, siis tasuks silmas pidada, et informatsioon võib olla “värvitud” keelejuhtide eneste arusaamast, teadmistest või lihtsalt suhtumisest. Kui kellegi mees oli austerlane (lk 176), viitab see mehe päritolule kunagisest Austria-Ungari keisririigist. Siberi eestlaste seisukohti resümeerivad lõigud ei pruugi väljendada autori seisukohta (*à la* venelase-stereotüüp on negatiivne, lätlased ei ole nii töökad kui eestlased). Oma koha- või perekonnanimesid kommenteerides on ka Siberis kasutatud võtet, mida teadlased nimetavad rahvaetümoloogiaks. Näiteks on eestlaste Ülem-Bulanka küla Ida-Siberis saanud oma nime Bulanka jõe järgi. Et rahvasuu ütleb Bulanka asemel Pulan, siis elanike meelest on see nimi tulnud sõnast “puulaan” (lk 118, 121). Vladivostoki lähisel Liivikülas on ühe merelahe hiinakeelsest Kuši-nimest saanud venelastel omakeelne – ja ühtlasi arusaadav – *buhta Kuvšin* ning eestlastel *Kuusi puht*, mis arvatakse kuuskede järgi tulnudevast (lk 119). Ütle mata tore, et Aivar Jürgenson on rikkaliku ajaloolise faktoloogia kõrval talletanud ka põnevaid pärimusi, pajatusi, arvamusi ja muhedat rahvaetümoloogilist fantaasiat.

Tatjana Minnijahmetova kaitses doktorikraadi udmurdi pärimusest

Tatjana Minnijahmetova. Традиционные обряды закамских удмуртов: Структура. Семантика. Фольклор. Dissertationes Folkloristicae Universitatis Tartuensis 2. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2003. 258 lk.

Väitekiri *Kaama-taguste udmurtide traditsioonilised kombed: struktuur, semantika, folkloor* on pühendatud udmurdi diasporaa tavandikultuuri uurimisele. Analüüsitakse kolme tavandikompleksi, mis on seotud lapse sünni, uue aasta rahvakalendripõhise tähistamise ja kaevu rajamisega. Nimetatud kolme kombetalituse väljavalimine lähtus sellest, et kõiki neid ühendab üks kindel iseärasus – neis toimub uue, seni veel kombestikis oma kohata nähtuse sünni või loomine.

Udmurdi rahvausundi, kommete ja folkloori uurija Tatjana Minnijahmetova. Foto Merili Metsvahi 2003.

UUDISED

Kaama-tagused udmurdid elavad Kaama jõe vasakkaldal ja peavad siamaani kinni traditsioonilistest rahvauskumustest. Pühendumine “oma” religioonile on selle etnilise rühma kõige iseloomulik tunnus, mis määrab kindlaks nende kultuuri omapära.

Töö põhineb peamiselt autori välitööde materjalidel, seda analüüsid esitatakse silmas ennekõike kultuurikandjate arusaamu ja seletusi tavandi ilmnemise kohta. Lähtutud on teesist, et rituaale ja nendega kaasnevat folkloori peab uurima jagamatu teravikuna, sest neid on võimalik mõista üksnes vastastikusel seoses.

Esimeses peatükis “Lapse sünniga seotud kombestik” vaadeldakse peamisi rituaale ja kombeid, mis seostuvad suguvõsa ja lapse sünniga, samuti tutvustab see vastsündinuga seotud normide ja sanktsioonide kompleksi. Uskumuste kohaselt tuleb laps surnute maailmast ning esindab ja ühendab vahetult pärast sündi endas esiisa kaitsvat vaimu ning teisi perekonna ja suguvõsa kaitsevaimu. Iga etapiga, mille ta läbib oma teekonnal täiskasvanud inimeseks, käivad kaasas spetsiaalsed rituaalid.

Teine peatükk “Suur päev – rahvakalendri uusaasta” käsitleb kombestikku, mis on säilitanud palju suure päeva tähistamisele ja uue aasta saabumisele kaasa aitavaid arhailisi elemente. Peoks valmistumise all mõistetakse inimest ümbritseva ruumi puhastamist, kaasa arvatud ebapuhaste hingede väljaajamist. Peamised pidustused kujutavad endast palvet-pöördumist jumalate ja kaitsevaimude poole. Religioossete tseremooniate lõpetamisel käiakse majast majja ja pakutakse rituaalseid jooke. Järgmisel päeval lõbutsevad naised erootilisi elemente sisaldavate laulude ja tantsudega. Peo lõpetab palve suure päeva läbiviijate auks.

Kolmas peatükk “Kaevu rajamisega seotud kombestik” vaatleb antud udmurdi kultuuri teemat esimest korda. Nähtus ise on üsna uus, kuid kujunenud vanade analoogsete kommete eeskujul. Kaevu ehitamiseks koha puhastamine, augu kaevamine, kaevurakmete rajamine – kõik see kandis endas tähendusi, mis kajastavad udmurtide uskumusi. Erinevalt tavalisest ülespoole ehitamise suunast, on antud juhul suund allapoole, maa sisse. Vaatluse all olev tavandikompleks on vaatamata hilisele tekkeajale juba hääbumas ja on võimalik, et see kaob lähitulevikus hoopiski.

Neljas peatükk “Tavandifolkloori žanride eripära” analüüsib kõigi kirjeldatud tavanditega seotud suulisi tekste. Rikast tavandifolkloori saab süvitsi mõista ainult rituaalses kontekstis. Selgita-

UUDISED

takse, milliseid žanre rituaalides kasutatakse ja iseloomustatakse neid.

Kokkuvõttes osutatakse, et Kaama-taguste udmurtide tavandikultuuri traditsiooniline kihistus on säilinud olulisel määral tänapäevani. Uuendused puudutavad pealispindseid elemente, struktuur on jäänud püsima ja mängib tavandi funktsioneerimisel kindlaksmääratud rolli. Rituaalne kontekst määrab, millised suulised folkloorižanrid on selles kontekstis võimalikud.

Eesti rahvameditsiini ravimtaimenäitus *Herba*

Ave Tupits

23. septembrist 14. detsembrini 2003 eksponeeritakse Tartu Ülikooli Ajaloo Muuseumi valges saalis ravimtaimenäitust *Herba*. 2004. aasta alguses 15. jaanuarist 29. veebruarini saab sama väljapanekut vaadata Tallinnas Eesti Tervishoiumuuseumis ja sealt rändab näitus edasi muudesse Eesti paikadesse. Näituse allikmaterjaliks on aastatel 1999–2001 valminud samanimeline andmebaas (algataja Toomas Sildvee, koostaja Renata Sõukand), mis sisaldab üle 7000 Eesti Rahvaluule Arhiivis leiduva taimravialase teate ja nende analüüsi.

Näitus ise on koostatud kõige suurema esinemissagedusega taimedest, nii annab see ülevaate ka taimravi kvantitatiivsetest ja kvalitatiivsetest näitajatest. Alustuseks on külastajal võimalik testida oma teadmisi näitust puudutaval kontroll-lehel ning tutvuda seejärel taimede kasutamispõhjenduste ja õigete vastustega nii rah-

Ravimtaimenäituse Herba koostaja Renata Sõukand väljapanekut tutvustamas. Foto Andres Kuperjanov 2003.

Võilill on õitsenud. Foto Renata Sõukand 2003.

vameditsiinilisest kui ka farmakoloogilisest vaatepunktist. Varudes veidi rohkem aega on võimalik rahvameditsiini võtetest saada mitmekülgne ülevaade.

Näituse koostaja ja fotograaf on Renata Sõukand, hariduselt farmakoloog, mis ilmneb näituse saatetekstidest ja ka kogu väljapaneku kontseptsioonist. Näeme taime erinevaid osi, mida rahvameditsiin kasutab, kunstilist fotot taimest, saame vaadata sellest valmistatud drooge ja lugeda, mida ravitakse temaga ametlikus meditsiinis, milline on keemiline koostis ja muudki teaduslikult vett-pidavat. Sedalaadi info on paigutatud läbipaistvale kilele trükitult värvilistest postritest, taimedest endist ja droogidest kõrgemale. Ka kõrgemale rahvasuust pärinevatest õpetustest. Viimastest on esitatud loomulikult valitud palu. Kasutatud on muuseumi vitriinide erinevaid tasapindu, nii et kokkuvõttes on esteetiline mulje esitatust valdav. Seega mitte kuiv ja utilitaarne, vaid õhuline ja huvitav. Postrite kujundaja on Margot Sakson ja voldiku kujundaja Janek Ruus. Voldikule on koondatud näituse sõnum – hinnang pärimusmeditsiinile, näitetekstid, fotod.

Näitus valmis koostöös Tartu Ülikooli Ajaloo Muuseumi, MTÜ Eesti Folkloori Instituudi, Tartu Ülikooli Farmaatsia Instituudi ja Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakonnaga. Rahaliselt toetasid Hasartmängumaksu Nõukogu, Eesti Kultuurkapital ja Eesti Kultuurkapitali Tartumaa ekspertgrupp.